

IPUÑA

MARTIN- Illargi ETA MARTA- Mimimi

Aizeari joan arren ullea,
antza berea. (Esaera zarra).

Martin- *Illargi* gizon, illun ez noblea,
Burua baña argi eukan agurea;
Berrogei urterako zalako kalbotu,
Bizar zuri utsagaz egin da geratu,
Orregaitik andia zan bere famea,
Zalako gizakasta bardiñik bagea,
Agiñik bat ez eukan, begiak ezkelak,
Belarrietan ulle luzeak urtenak,
Ezpanak me sartuak biak barrurantz,
Alboz euken igitai agoaren antza;
Au gaitik asten bazan, zer edo zer jaten,
Okotz ta surpunteak eutsen alkar joten;
Bizkarra tontorduna biribil ederra,
Gorputza okertuten eutsana aurrera,
Egia da nik zarra ezagutu neban,
Larogei urtez bera eukoko ez eban,
Ordurako eukazan buru ta besuak,
Loka, ikaraz, et, anak astunduak;
Zergaitik ez dakien urteak parkatzen,
Eta bai, bakochari berea emoten.

Sasoi artan su zelan giñean gazteak,
 Atso-agurai hurla, egiten zaleak,
 Zenbat aldiz kalean denpora pasatzen,
 Genduan Martiñegaz, ta eskolea galtzen,
 Zeñbat ariñeketa, eragiten geuntsan,
 Berak eukan falten bat deituten bageuntsan;
 Kantoi batetik batek ots einda *Illargi*,
 Eta asiten bazan jarraituten ari,
 Besteak *Buruloka*, atzetik esaten,
 Beutsan, burua laster eban biurtuten;
 Tolietan genduan zezen baten gisan
 Ez mutiko zuzenak bagiña gu izan.

Ez da bada chancea, baldresa zan oso,
 Eta etzana jantzi sekula donoso,
 Baita zelakoa zan bere oituretan,
 Gura dot berba egiñ puska bat danetan;
 Asi gaitezen bada irakurten emen,
 Amaituko dot gero azkena nonbaiten,
 Martin, meza nausitan, baita bezperetan,
 Arpegi zikiñagaz nekusan jayetan,
 Bizarra kentzen beban illean birritan,
 Geyenez izango zan, ez beintzat sarritan,
 Chamarrea bekarren domeketakoa,
 Alkondarea loaia, astegunekoa;
 Jairik andienetan bere bai, abarkak,
 Hein bakarrik erosi ebazan zapatak,
 Prakak ekarzan barriz iya beti batzuk,
 Etzituzan eukiko guztira irutzuk,
 Kolore bi bakarrik, neutsazan ikusten,
 Zelakoak zirean echataz aztuten,
 Batzuk zirean pelpa, ta besteak mauna,
 Urteak eukezanak berrogeta amarna,
 Ezkongei zan denpora zirean josiak,
 Chamarrak aiten aitag lenengo jantziak,
 Da esatea Martiñ, eneban ganoraz,
 Ikusi nik jautzita, bein bere soñeraz,
 Ez eban ezagutu sekula *Lotsea*,

Maitetzen ebalako larregi *Poltsea*.

Beraz esan daikegu, etzala pobrea,
 Bazan bere seme ta, alaba bagea,
 Tratuetan nok eban asko irabazi,
 Esanda guzur asko, eta egi gichi;
 Añ zan tranposoa ze, eban engañauko
 Deabrua berbera etorri ballako,
 Idi, bei, zezen, zekor, ta chalakiñ aurtan,
 Urrengoan charridun, bardiñ zan agertzen,
 Gero beor, beoka, chiko, zaldiakaz,
 Mula, mando, mandako, ta asto ostuakaz;
 Baita ardi, auntz, ari, aker armatuak,
 Legez ekarzan ollo, zeinda ollaskuak;
 Zeinzuk zireanean, auzoan artuak,
 Zarratu oi zituzan bertatik tratuak;
 Salduten *Barrabasak* maliziaz urriñ,
 Zituan lapurretan ebazanek egiñ.
 ¡A baño oberen bat, kartzeletan bada,
 Illgo zan onezkero arratoiak janda!

Martiñ prueba danak, zan egiñikoa,
 Etzan bere denporan burutik mankoa;
 Eragiña askori bai, gogotik negar;
 Orretarako zoli egin eban bear;
 Ganau paltadun asko nundik nora saldu,
 Onaren prezioa ze modutan artu;
 Gorputzez bazan bere baldres¹ ta traskilla,
 Ziriak sartzen beti izan zan abilla;
 Engañetan ikasi añ eban ederto,
 Lanean baño artan ekian obeto;
 Diru charretan zenbat emon eban barriz,
 Jaungoikoak bakarrik zireanak dakiz;
 Beti nondik ostuko bizi zan lurrean,
 Ez dakit zelan bizi gaur oi dan bestean;
 Jarichiko al eban bai, parkaziñoa,

(1) Baldresa=traskilla=moldakaitza.

Osterantzean etzan arentzat zerua.
 Oneik baziran bere kanpoko kontuak,
 ¿Zelan ete zirean eche barrukuak?

Ezkondu eta laster, jarri zan poltseru,
 Andream ebalako konfiantza galdu;
 Oso zan berekorra, temoso pestea,
 Ez bapere ohea bere emaztea,
 Zalako atso zimel baltz, igar, maltziña,
 Begi gorri, guzurti, prestuez, zikiña;
 Noren miña, zan beti, meia ta zorrotza,
 Zeñegazko abarka eztena da motza;
 Obeto esateko, bazan benetan bat,
 Errian kontetan zan charretan charrentzat;
 Alakoñea zan bai, atso maletea,
 Trago baten edana ardaun azunbrea;
 Au agirian eta gañera isillik,
 Zenbat irunsten eban ez dakit ziur nik:
 Bakit moskor galantak ebazala artzen,
 Atarako artoa non ta zelan saltzen,
 Laborea ugari egiñ arren batu,
 Gabon ingururako oi eban ondatu.

Orra Martiñ ta Martak erioen bizitza,
 Umore on bat baga gerra baten gisa,
 Arek gastau nai gichi, ta asko aurratu,
 Onek dana bestera, tripan gura sartu;
 Batau bazan katua, bestea chakurra,
 Ango bizimodua, aiñ zan ze makurra,
 Zalako azkenean indarra nagusi,
 Martiñek errazoa euki zeñ ez euki,
 Ogeicho bat gorosti, ainbeste urtean,
 Gichienez eutsazan, bringrau bizkarrean,
 Pagaurik beti ondo Martaren sayetsak,
 Asten zireanean ezetz, ta bayetzak,
 Makillakadeagaz nori sayescho bi,
 Beiñ eutsazan ausi ta, beste beiñ biterdi,
 Gañera egiñiko tontor-baltzituak,

Zelan ez daukadazan, zeatz adituak,
 Erratu ez dagidan, gura dot isilldu,
 guzurraz ez dayodan, nik kreiturik galdu,
 ¡Ai! ango lazatzuak, berbetan baleki,
 ¡Ak bai, esango leukez kontuok ederki!

Baña Martin legeche, zeñ Marta kalbotu,
 Jeniorik echaken bapere obetu,
 Zeinbat eta zarrago joiazan charrago,
 Bestelan gertaera, entzun baño ez dago;
 ¿Nori gogoak emon artu burduntzia,
 Tau sartuta galduko eutsala begia,
 Agura berenoak bere andreari,
 Irurogeta amar urtechodunari?
 ¿Gabon-apari baten, chakur eta katu,
 Abiaurik nai ez da, alkarri parkatu?
 ¡O! baño arritzeko jakun gauzea da,
 Orain iru berbatan esango dodana,
 Begi gorri bategaz naiz Marta geratu,
 Suerte barriagaz jarri zan kontentu,
 Pentsetan ebalako Martiñ ondu zala,
 Edo mundutik laster bestera joiala.

Ondo, ondo, eun dukat, Martiñ- *Illargiri*,
 Kosta jako begi bat galdutea niri;
 Jardnn bei kalboari arrabioz azka,
 Tiraka ekiteko ullerik ez dauka;
 Alperrik dabill baña, burua urratzen,
 Medikiak ez deutsa ñori parkatzen,
 Bisitak amaika ta, bost duro bakocha,
 Martiñ- *Illargirentzat* sumau da mingocha;
 ¿Ez al dago andrea tratau baño gaizki?
 Egur bagarik jaunak, kastigetan daki;
 Alan badoa barriz, sentimentuz garbi,
 Martin egingo da ta, Marta libre jarri,
 Orduan iragoko ditudaz *Gabonak*,
 Edanaz ardau gozo, kafe eta erronak;
 Ez Martiñ- *Illargigaz* legez ardau baga,

Porru ta gaztañakaz metalura edanda;
 ¿Zelan jarriko ete zan, agura dollorra,
 Benturaz artu baneu, ardauaz moskorra?
 ¿Apari pobreagaz kejeiteagaitik,
 Ipiñi baninduan tuerta bertatik?
 ¡Illgo al da agura, baldres ta trekua!
 Bizkarraz ganbelua, belarriz astua,
 ¿Nok irago bear dauz *Gabon ta Pazkoak*,
 Beti guk iragoten ditugun lakoak?
 Nik gura dodana da, urtean bein *Gabon*,
 Errazoa dan legez, pasau eñaz *bonbon*,
 Sabelari eginda, nai dabena emon,
 Martiñ- *Illargi* barriz, dedilla or konpon.

Onelanche ekarren Martak bere miña,
 Martiñetzat ez gozo, eta bai samiña;
 Nok, nun edo nun laster, kontu au jakiñik,
 Joatean gau baten, echera suturik,
 Diñotsa: «orra Marta, berreun dukat garbi
 Eta pagau bertatik, mediku jaunari».
 —¿Zoratuta al zatoz ¿zer diñostazu zer?
 Kontuak ateraten Martiñ dozuz oker.
 ¿Zergaitik birritan eun, nai deutzazuz eman?
 ¿Ez dakizu eun dukat, baño zelan ez dan?
 ¿Ez daukazu gomutan paperean garbi,
 Medikuak bere eskuz zelan eban jarri?
 ¿Eta zeuk bere sumau zenduan kontua,
 Ala inozentetu gaur jatzu burua?
 —Enaz inozentetu atso me sorgiña,
 Zuk aña zentzun badot, aifñ charra ez miña,
 Eun dukat da kontua bai, Marta- *Mimimi*;
 Baña zuk zelan euki dituzun begi bi,
 Urrengo *Gabonetan* seguru atzera,
 Aserratuko gara eta bigarrena
 Inñolabere zelan, deutzudan galduko,
 Ardurea kentzea nai dot ordurako.
 ¡Ai esakune zarrak, *dirageyenean*,
Jarri leitekezanak fedez urrean,

*Joan arren aizeri zarrari ullea,
Baña aizeri antza ak beti berea.*

FELIPE ARRESE TA BEITIA.

Ochandion 1895-ko urtean.

DATOS HISTÓRICOS

REFERENTES AL

REINO DE NABARRA¹

(CONTINUACIÓN)

ZUZA.

Componente desconocido; acaso variante de *ziza* «seta». Iniego García de *Zuza*:¹ hay un pueblo de este nombre en el valle de Lónguida.

A manera de Apéndice voy á poner los nombres que no fueron incluidos en la sección correspondiente y algún componente omitido por inadvertencia.

ARRI.

«Piedra». Guillermo de *Harriaga*.² Domingo *Arraca*.^{2bis}

ARAN.

«Valle de *Erenguren*».³

ECHE.

«Casa». El molino *Chavaret*.⁴

(1) Véanse las notas al final de este artículo.